

[Laadittu ensimmäisessä *Diplomatarium Fennicum* -hankkeessa 2000-luvun alussa]

Suomen keskiaikaa koskevien dokumenttien julkaiseminen

Perinteisesti keskiajan katsotaan kattavan Länsi-Suomessa ajanjakson niin kutsutusta ensimmäisestä ristiretkestä 1155/56 Kalmarin unionin hajoamiseen 1523. Silloin suomalaiset maakunnat vedettiin länsieurooppalaiseen kulttuuripiiriin, ja katolisen kirkon hallintomalli koski tietysti myös Turun hiippakuntaa. Kirkolla oli hyvin tärkeä merkitys kirjallisen hallinnon ja latinankielisen kirjoituskulttuurin kehityksessä. Latinankielisten kirjoitusten oheen alkoi 1330-luvun alussa ilmaantua ruotsiksi kirjoitettuja dokumentteja.

Keskiaikainen "Suomi" oli osa Ruotsin valtakuntaa, ja vuoden 1362 jälkeen otti Suomen laamannikunta osaa Ruotsin kuninkaan vaaliin. "Suomi" tai pikemmin Turun hiippakunta ei kuitenkaan ollut yhtenäinen valtakunta ja keskiaikaisen diplomataarin luominen Suomelle voi siitä syystä näyttäytyä osana sitä kansakunnan rakentamista, joka oli luonteenomaista 1800-luvun isänmaallisille suomalaisille. Samalla suomalainen keskiaikainen diplomataari muodostaa hyvin käytännöllisen lähtökohdan myös tämän päivän suomalaisille keskiajan tutkijoille. Keskiaikainen lähdeaineisto on harvalukuinen, fragmentaarinen ja hajallaan. Ilman lähdejulkaisuja olisi vaikea harjoittaa historian tutkimusta, koska jokainen yksittäinen tutkija siinä tapauksessa olisi pakotettu käymään lukemattomissa laitoksissa myös tarkistaessa nopeasti yksittäisiä asiakirjoja. Koska suuri osa asiakirjoja sijaitsee arkistolaitoksissa maan ulkopuolella, ovat lähdejulkaisut jo varhain muodostuneet tutkimusprosessin tärkeäksi osaksi.

Suurin osa arkistoista, jotka luotiin Turun hiippakunnassa keskiajalla on tuhoutunut. Turun piispan ja tuomiokapitulien arkistoista on säilynyt vain fragmentteja. Lukuun ottamatta Naantalin luostarin arkistoa, jota nykyään säilytetään Ruotsin Valtionarkistossa, ovat Suomen luostarien arkistot myös tuhoutuneet. Kaupungit olivat keskiajalla tärkeitä arkistonmuodostajia, mutta Suomen keskiaikaisten kaupunkien arkistot ovat säilyneet äärimmäisen fragmentaarisina. Viipurin kaupunginarkistosta on säilynyt yksittäisiä dokumentteja, mm. kuningas Birgerin suojelukirje Karjalan naisille vuodelta 1316. Laajasta muistikirjamateriaalista, jota on täytynyt löytyä keskiaikaisista kaupunginarkuista, on jäljellä vain joitakin harvoja jäännöksiä.

Erillisen diplomataarin luomista Suomea varten voi pitää epähistoriallisena ja anomaliana. Käsitys Suomesta kansakuntana on lujasti ankkuroitu 1800-lukuun ja sen siirtäminen keskiaikaisiin yhteyksiin ei vastaa historiallista todellisuutta. Diplomataari käsittää ajanjaksot ennen Turun hiippakunnan perustamista, ja maantieteellisestikin pysyy rajanveto epäselvänä. Keskiajalla esimerkiksi Kaakama-joki oli raja Uppsalan arkkipiispan ja Turun piispan välillä. Siten tärkeä markkinapaikka Tornio kuului arkkipiispalle. Diplomataarin maailma siirtää vapaasti 1800-luvun Suomi-käsitteen aikaisempiin vuosisatoihin. Samalla on kuitenkin muistettava, että vaikka vapaa liikkuminen yli vuosisatojen tuo mukanaan kansallisia identifikaatio-ongelmia, on Finlands medeltidsurkunder käyttökelpoinen luomus. Suomen keskiajan historia on eräs muoto paikallishistoriaa, ja sen tähden useimmat historioitsijat pitävät parempana niin laajaa ja lyöhää rajanvetoa kuin mahdollista.

Diplomatarium Fennicum

Keväällä 1998 pantiin työ alulle projektina, jonka päämääränä oli siirtää Reinhold Hausenin editoima Finlands medeltidsurkunder Diplomatarium Fennicum- tietokantamuotoon. Finlands medeltidsurkunder sisältää 6714 dokumenttia ja muodostaa vielä tänä päivänä melkein 70 vuotta viimeisen osan julkaisemisen jälkeen Suomen keskiajantutkimuksen perustan. Koska Finlands medeltidsurkunder on jo kauan sitten loppuunmyyty ja saatavilla vain kirjastoissa, oli tietokanta tarkoitus tehdä internetin kautta saatavaksi. Tietokanta ei vastaa suoraan Finlands medeltidsurkunderin sisältöä. Finlands medeltidsurkunder sisältää nimittäin vain regestat Hausenin lähdejulkaisusta Turun tuomiokirkon Musta kirja. Jotta tietokanta olisi mahdollisimman monipuolinen, on Turun tuomiokirkon Mustan kirjan dokumenttien leipätekstit siirretty tietokantaan.¹

Diplomatarium Fennicum- tietokanta on Hausenin lähdejulkaisujen apuväline ja täydennys. Tämä tarkoittaa sitä, että Finlands medeltidsurkunderin ja Turun tuomiokirkon Mustan kirjan virheellisyyksiä ja ongelmakohtia ei ole korjattu. Tämä olisi edellyttänyt huomattavasti suurempia resursseja kuin, mitä projektilla on ollut käytettävissään. Sitä vastoin tekninen ratkaisu antaa yksittäiselle käyttäjälle mahdollisuuden kopioida helposti dokumentteja.

Diplomatarium Fennicum- työn lähtökohta on ollut käytännöllinen. Vastuu Suomen keskiaikaa koskevan lähdemateriaalin lähdekriittisestä diplomataarisesta julkaisemisesta kuuluu perinteisesti diplomataarikomitealle, joka Ruotsissa julkaisee kokoelmaa Svenskt diplomatarium. Kuitenkin jo Hausen ja silloinen Valtionarkisto yrittivät kantaa vastuunsa Suomen keskiajan tutkimuksesta saattamalla suuren lähdemateriaalin käytettäväksi tutkijoille mukavalla tavalla. Juuri tätä perinnettä on nyt noudatettu.

Diplomatarium Fennicumia ei voi pitää Finlands medeltidsurkunderin ja Turun tuomiokirkon Mustan kirjan korvikkeena. Diplomatarium Fennicum täydentää aikaisempia lähdejulkaisuja ja antaa yksittäiselle tutkijalle mahdollisuuden käsitellä lähdemateriaaliaan nykyaikaisella tavalla. Reinhold Hausenin yleinen periaate oli tuottaa lukukelpoista tekstiä, minkä hän toteutti mm. välimerkkejä lisäämällä ja avaamalla lyhennyksiä. Diplomatarium Fennicumin julkaiseminen tekee uudelleen saatavaksi laitosten ulkopuolella yhden version teoksesta Finlands medeltidsurkunder. Toivottavasti tämä osaltaan innostaa keskiajan tutkimusta Suomessa.

Hakumahdollisuudet tietokannasta on keskitetty vapaaseen hakuun. Projektin aikana yritettiin luoda henkilö- ja paikannimihakemistot. Vaikka projektin mahdollisuudet eivät riittäneet täydellisten hakemistojen laatimiseen, hakemistotyön tulos on kuitenkin sisällytetty tietokantaratkaisuun. Onkin syytä huomauttaa, että kaikkia dokumenteissa esiintyviä nimiä ei ole rekisteröity yhtä huolellisesti. Sitä vastoin regestojen tekstit on modernisoitu. Oikeinkirjoitus ja syntaksi vastaavat nykyaikaisempaa ruotsia, kun taas sanavalinta on mahdollisuuksien mukaan säilytetty. Muun muassa verbin monikkomuodot on normalisoitu. Tarkoituksena on ollut parantaa hakumahdollisuuksia regestoissa. Hausen ei ole aina käyttänyt standardoitua oikeinkirjoitusta. Hausen käytti hyväkseen ja kopioi usein muiden lähdejulkaisujen regestoja siirtäessään niistä jotakin dokumenttia. Tämä koskee mm. Tukholman kaupungin muistikirjoja. Turun hiippakunnan pitäjien nimet on standardoitu teoksen Svenska ortnamn i Finland mukaan. Toisen maailmansodan jälkeen menetettyjen pitäjien nimistä käytetään teoksessa Suomenmaa esiintyvää ruotsalaista nimimuotoa. Myös Ruotsin kaupunkien nimet on standardoitu, kun taas ruotsalaiset pitäjät ovat saaneet pitää Hausenin kirjoitusmuodon. Mahdollisuuksien mukaan lyhenteet on avattu. Käyttäjä voi kuitenkin verrata modernisoitua regestaa alkuperäiseen. Hausenin lähdeviitteiden ja kommenttien kieli on myös standardoitu. Samalla viittaukset eri lähdejulkaisuihin ovat myös saaneet yhtenäisen ortografian.

Hausen pyrki luomaan asiasanahakemiston täydennysosana teokseen Finlands medeltidsurkunder. Hakemistot olivat kuitenkin kaukana täydellisestä ja rekisteröintiperiaatteet vaihtelivat eri osien välillä. Jo Birgit Klockars kritisoi hyvin puutteellisia hakemistoja, ja siksi asiasanoja ei ole otettu huomioon

¹ Toim. huom.: Ensimmäisessä DF-hankkeessa siirrettiin tietokantaan noin ensimmäiset 150 asiakirjaa REA:sta.

tietokannassa. Hyvin viimeistellyn asiasanahakemiston luominen olisi vaatinut aivan toiset resurssit kuin mitä oli saatavilla. Sitä paitsi täytyy korostaa, että useimmat tutkijat käyttävät hyödykseen kronologista järjestystä, ja ensi vaiheessa hyödynnetään mahdollisuuksia tutkia kaikkia tiettyä ajanjaksoa koskevia asiakirjoja. Mahdollisuus luoda sellaisen käsittelyn yhteydessä omia hakuvälineitä on siksi huomattavasti tärkeämpää.

Reinhold Hausen ja Turun tuomiokirkon Mustan kirjan sekä Finlands medeltidurkunder- teossarjan julkaiseminen

Reinhold Hausen on monien lähdejulkaisujensa kautta ollut merkittävässä asemassa Suomen keskiajan tutkimuksessa. Hän syntyi vuonna 1850 ja asui ensimmäiset elinvuotensa Ahvenanmaan Skarpansilla, jossa hänen isänsä toimi Bomarsundin linnoituksen sotilaslääkärinä. Jo kouluaikana hän sai osallistua K. A. Bomanssonin kaivauksille Kökarissa. Reinhold Hausen oli taitava piirtäjä ja kiinnostui varhain valokuvauksesta. Myöhemmin hän oli aktiivisimpia jäseniä kerhossa Amatörfotografklubben i Helsingfors.

Keskiajantutkimuksesta tuli Reinhold Hausenin keskeinen kiinnostuksen kohde jo opiskeluaikoina. Hänen tieteellisen uransa alussa oli asiakirjojen tutkimus etualalla. Kesällä 1870 Länsi-Uudellamaalla tehdyn antikvaarisen tutkimusmatkan muistiinpanot ilmestyivät kaksi vuotta matkan jälkeen, ja työtä täydennettiin julkaisemalla kuvaukset vastaavanlaisilta matkoilta Itä-Uudellamaalla, Varsinais-Suomessa ja Ahvenanmaalla. Jo vuonna 1872 Reinhold Hausen asetettiin ylimääräisen amanuenssin virkaan silloisessa Valtionarkistossa. Hän saattoi opintonsa loppuun 1876 ja väitteli vuonna 1881 Kuusiston linnaa koskevalla arkeologisella tutkimuksella.

Työ Valtionarkistossa suuntasi Hausenin huomion yhä suuremmissa määrin historiallisiin asiakirjoihin, ja arkeologisille ja taidehistoriallisille tutkimuksille jäi yksinkertaisesti vähemmän aikaa. Täytyy kuitenkin korostaa, että Hausen suoritti myös kaivauksia Naantalin luostarissa 1870-luvulla ja että hän oli Kastelholman linnan restaurointitöissä mukana vielä 1890-luvulla. Työ Valtionarkistossa vei kuitenkin yhä enemmän Hausenin aikaa. Silloinen valtioneuvostonhoitaja K. A. Bomansson oli sairaalloinen ja Hausen sai toimia hänen sijaisenaan. Bomanssonin kuoltua Hausen nimitettiin 1883 virkaan. Hän toimi Valtionarkiston johtajana vuoteen 1916 saakka, jolloin hänet pakotettiin eroamaan. Eläkkeellä hän jatkoi työtään lähdejulkaisujen parissa melkein kuolemaansa asti vuonna 1942.

Reinhold Hausenin lähdejulkaisuista on helppo nostaa kaksi muiden edelle, nimittäin Turun tuomiokirkon Musta kirja (*Registrum ecclesiae Aboensis*) ja *Finlands medeltidsurkunder*. Turun tuomiokirkon Musta kirja on todennäköisesti tärkein yksittäinen keskiaikainen asiakirja, joka valaisee Suomen keskiaikaa. Hausen toimitti Mustan kirjan lähdejulkaisuna ja täydensi sen niin kutsutun Skoklosterin Codex Aboensiksen asiakirjaotteilla. Musta kirja, joka sai nimensä siitä, että se oli sidottu mustiin nahkakansiin, luotiin Turun tuomiokirkon hallinnollisiin tarpeisiin. Alkuperäisasiakirjat, jotka kirjoitettiin kirkon tarpeisiin ovat tuhoutuneet luultavasti Turun Kuusiston piispanlinnan palon yhteydessä 1480-luvun puolivälissä. Musta kirja siirrettiin 1600-luvun lopussa Turun hovioikeudesta, jossa sitä silloin säilytettiin, valtioneuvostoon Tukholmaan. Sieltä se siirrettiin antikviteettikollegioon, ja kun antikviteettikollegion arkisto hajotettiin 1780, siirrettiin Musta kirja Tukholman kuninkaalliseen kirjastoon. Nykyään Mustaa kirjaa säilytetään uudelleen valtioneuvostossa Tukholmassa.

Musta kirja koostuu 329 paperilehdestä, joista jotkut ovat täysin tyhjiä. Kirja on sidottu ohueen mustaan nahkaan. Kopiokirjan alussa on kymmenen lehteä käsittävä rekisteri kirjaan sisältyvistä asiakirjoista. Rekisteri ei kuitenkaan ole täydellinen, vaan monia kirjassa olevia asiakirjoja on jätetty siitä pois. Asiakirjat oli kopioitu kopiokirjaan asiasisältölähtöisesti, ja kun Hausen toimitti lähdejulkaisuaan, hän päätti rikkoa alkuperäisen järjestyksen. Hausenin Mustassa kirjassa asiakirjat ovat kronologisessa järjestyksessä. Musta kirja julkaistiin uudelleen vuonna 1996 ja täydennettiin tuolloin vielä uudella esipuheella. Julkaisu on faksimile- versio Hausenin julkaisusta vuodelta 1890.

Kun Hausen julkaisi Mustan kirjan diplomataarimuodossa, luovuttiin alkuperäisestä järjestyksestä, ja asiakirjat esitettiin sen sijaan kronologisessa järjestyksessä. Jokainen asiakirja varustettiin myös

registalla. Todennäköisesti alkuperäinen järjestys oli päätetty rikkoa lähinnä käytännön syistä. Useimmat tutkijat pitivät kronologista järjestystä parempana. Koska Musta kirja on kahden kopiokirjan yhdistelmä, käsittää painetun julkaisun sisällyshakemisto ainoastaan varsinaisen Turun tuomiokirkon Mustan kirjan, kun taas Skoklosterin codexin asiakirjat jäävät sen ulkopuolelle. Vuonna 1952 Musta kirja ja Skoklosterin codex julkaistiin faksimile-laitoksena Jalmari Jaakkolan johdolla. Tässä julkaisussa seurataan tietysti alkuperäistä järjestystä.

Aikalaiset ottivat Hausenin Musta kirja- julkaisun tyytyväisyydellä vastaan. Arvostelijat Kustavi Grotenfelt ja M. G. Schybergson katsoivat, että päätös esittää asiakirjat kronologisessa järjestyksessä oli hyvin motivoitu ja helppo käyttää. Birgit Klockars oli kriittisempi Hausenin toimitusperiaatteita kohtaan. Hän huomautti, että Hausen oli lisännyt välimerkkejä, jotka usein puuttuivat alkuperäisistä. Tämä oli johtanut mm. "uuden" historiallisen henkilön esiintuloon, jota ei kuitenkaan koskaan ollut olemassa, maalari Laurentius Conradin.

Reinhold Hausenin päätyö oli sarjan Finlands medeltidsurkunder I-VIII julkaiseminen. Teossarja sisältää yli 6000 asiakirjaa. Hausen oli valmistautunut julkaisemiseen huolellisesti, ja tätä eselsi mm. lähdesarja Bidrag till Finlands historia. Bidrag till Finlands historia- sarjan ensimmäisessä osassa olivat keskiaikaiset asiakirjat. Hausen julkaisi mm. kaksi keskiaikaista tuomiokirjaa, ritari Birger Trollden verotilit, Kallialan kirkontilit ja valokuvan kuningas Håkanin 15. helmikuuta vuonna 1362 päivätyistä kirjeistä, jossa Suomen edustajat saivat oikeuden osallistua Ruotsin kuninkaan vaaliin. Sinettitutkimuksensa Hausen keräsi erityiseen julkaisuun, ja vuonna 1900 ilmestyivät hänen kuvansa Suomen keskiajan sineteistä. Finlands medeltidssigill- teoksesta tuli eräs Hausenin tärkeimmistä lähdejulkaisuista. Itse hän korosti tämän alan asiantuntijan, hovimarsalkka Carl Silfverstolpen roolia, joka henkilökohtaisesti oli valvonut Ruotsista löytyvien sinettien kuvaamista. Hausenin oma panos oli kuitenkin ratkaiseva. Hän piirsi itse suuren osan alkuperäiskuvista, ja kuvaliitteet ovat poikkeuksetta korkealaatuisia.

1800-luvun lopulla keskusteltiin julkaisuperiaatteista ja editointityöstä. Keskustelussa oli erityisesti kysymys siitä, missä määrin keskiaikaisia lähteitä voitiin julkaistaessa lyhentää. Hausen oli jo 1880-luvulla ollut sitä mieltä, että lähteet pitäisi painaa kokonaisuudessaan ja että yhteenvetoja ei pitäisi käyttää keskiaikaisista asiakirjoista. Hausen katsoi, että jokaisella keskiaikaisella asiakirjalla oli arvoa ja että sisältö voi riippua paljon yhdestä sanasta tai ilmaisusta. Tästä syystä Hausenin mielestä oli selvää, että ainoastaan diplomataarinen julkaisutapa voisi tulla kysymykseen. Finlands medeltidsurkunder julkaisusarjaan tulevien asiakirjojen ja asiakirjaotteiden kokoamistyö tuli kestämaan kauan, ja luultavasti Hausen ryhtyi siihen jo 1870-luvulla.

Finlands medeltidsurkunderin ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1910 ja toinen osa vuonna 1915, kun Hausen vielä toimi valtionarkistonhoitajana. Virasta erottuaan hän saattoi keskittyä asiakirjojen julkaisemiseen, ja muut osat ilmestyivät vuosina 1921-1935. Diplomataari oli laadittu kronologisesti, mutta viimeisessä osassa oli myös täydennysosa asiakirjoista vuodesta 1226 eteenpäin, joita Hausen ei julkaissut oikeilla paikoillaan aikaisemmissa osissa. Ne edustivat lähinnä asiakirjoja, jotka olivat Hausenille täysin tuntemattomia, mutta jotkatulivat hänen tietoonsa, kun Finlands medeltidsurkunderin julkaiseminen oli tehnyt lähdejulkaisut ajankohtaisiksi ja keskustelun alaisiksi.

Alunperin Hausenin tarkoituksena oli julkaista Finlands medeltidsurkunder teossarjassa ainoastaan siihen asti julkaisemattomat asiakirjat. Hän luopui kuitenkin päätöksestään ja pyrki sen sijaan maksimaaliseen laajuteen. Suuri osa mukana olevista asiakirjoista oli julkaistu aikaisemmin, ja osa on suorita jäljennöksiä toisista lähdejulkaisuista. Koska lähdejulkaisut olivat eri laatuisia, myös suorat lainaukset niistä olivat sen seurauksena eri tasoisia. Hausen oli itse taitava paleografi ja tavallisesti hänen tulkintansa ovat sekä luotettavia että tarkkoja. Hän on säännönmukaisesti lisännyt välimerkit ja käyttänyt suurta alkukirjainta nimissä ja virkkeiden alussa. Valitettavasti aina ei tiedetä, kuka on kirjoittanut puhtaaksi Finlands medeltidsurkunderin alkuperäisasiakirjat, ja on myös epäselvää, onko Hausenilla ollut käytettävissään alkuperäinen asiakirja vai valokuva.

Ei tiedetä, mitä lähdejulkaisuja Hausen on tarkastanut työtään varten. Valtionarkiston vanhempien lähdejulkaisujen kokoelma on kuitenkin laaja. Valtionarkisto hankki todennäköisesti kaikki

merkittävimmät lähdejulkaisut 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Koska Hausenilla oli myös vuoden 1916 eronsa jälkeen työpaikka arkistossa, hänellä oli tietysti myös pääsy arkiston kirjastoon. Dokumentaation suhteen ei Finlands medeltidsurkunder täytä nykyään lähdekriittiselle editiolle asetettavia vaatimuksia. Samalla on todettava, että Finlands medeltidsurkunder täyttää varsin hyvin paikallishistorialliselle diplomataarille asetettavat vaatimukset.

Ei myöskään tiedetä, kuinka Hausen itse määritteli käsitteen Suomen keskiajan asiakirja. Itse hän sanoi keränneensä Suomea koskevia asiakirjoja, mutta epäselvää on, miten hän oikeastaan tämän rajanvedon käsitti. Lähdevalikoima osoittaa kuitenkin, että Hausenilla on ollut laaja näkökulma ja että hän on yrittänyt suhtautua kysymykseen käytännöllisesti. Kun on kyse ruotsalaisten suurmiesten, valtionhoitajien ja kuninkaiden asiakirjoista, on Hausen ottanut mukaan kaikki, jotka suoraan koskevat Suomea, ja suuren osan sellaisia poliittisluonteisia asiakirjoja, jotka olivat ajankohtaisia Suomea koskevissa kriisitilanteissa. Näissä tapauksissa on usein kuitenkin painettu ainoastaan regestat.

Tiettyjä lähdejulkaisuja ja lähderyhmiä on Hausen käsitellyt yleiskatsauksellisesti ja julkaissut vain regestat siinä tapauksessa, että asiakirja on koskenut Suomea tai suomalaisia. Tämä koskee mm. Mustaa kirjaa. Hausen oli yksinkertaisesti katsonut, että oli tarpeetonta julkaista leipätekstiä uudelleen, koska silloin oli suhteellisen uusi julkaisu saatavilla. Tuomiokirjeitä on myös käsitelty yleiskatsauksellisesti. Tukholman kaupungin muistikirjoissa esiintyvät tuomiot ovat usein mukana vain regestoina. Myös tuomiokirjamateriaalia, joka sisältyy renovoituihin kihlakunnanoikeuden tuomiokirjoihin, on käsitelty yleiskatsauksellisesti.

Finlands medeltidsurkunder on siis kokoelma, jonka dokumenttien julkaisemisessa on sovellettu erilaisia periaatteita, ja joita on tulkittu ja kopioitu vaihtelevalla tarkkuudella. Samalla paras on usein hyvän vihollinen. Tarvetta lähdekriittisellä tavalla tutkia asiakirjoja kontekstissaan painotettiin jo vuonna 1925, jolloin Arne Jörgensen arvosteli Finlands medeltidsurkunderin toista osaa. Hänen mukaansa ei riittänyt, että sai apua olemassa olevan lähdeaineiston löytämiseksi. Sellainenkin työ olisi ollut mahdotonta yhdelle henkilölle. Hausenin jättiläismäinen työ ja käytännöllinen katsantokanta siihen, kuinka diplomataari tulisi toimittaa niillä resursseilla, jotka hänellä oli käytettävissään, johti siihen, että hän onnistui saamaan kahdeksan osaa valmiiksi. Finlands medeltidsurkunder tarjosi suomalaiselle keskiajantutkimukselle perustaksi käytännöllisen lähtöalustan, eikä asiakirjakokoelma vapautta ketään yksittäistä tutkijaa vastuusta tarkistaa tarpeen vaatiessa tarvitsemiaan lähteitä ja lisäksi etsiä käsiinsä alkuperäinen asiakirja, jos se on tarpeen.

Muut suomalaiset lähdejulkaisut

Keskiaikainen lähdeaineisto on äärettömän fragmentaarista ja erittäin harvoja laajempia kokonaisuuksia on säilynyt. Sen tähden jo varhain syntyi tarve lähdejulkaisuille. Henrik Gabriel Porthanilla oli huomattava vaikutus historian tutkimukseen Turun akatemiassa 1700-luvun lopulla. Hänen suurin panoksensa historioitsijana oli Paavali Juusteenin Suomen piispainkronikan julkaiseminen. Tietävästi Algot Scarin oli jo julkaissut sen 1728, mutta Porthan varusti editionsa seikkaperäisillä huomautuksilla. Porthan tunsu Turun tuomiokirkon Mustan kirjan, jota hän käytti piispainkronikan kommentaareihin. Porthan julkaisi piispainkronikan 56 väitöksen muotoisena vuosien 1784-1800 välisenä aikana. Työ oli kaikkiaan yli 800-sivuinen, ja niistä ainoastaan 38 sivua oli Juusteenin tekstiä. Lähdekommentaarien, detaljitutkimusten ja lähdetodisteiden suuri määrä muodosti Porthanin mukaan Suomen historian varaston.

Piispainkronikan ilmestymistä täydennettiin julkaisemalla yksittäisiä asiakirjoja, ja esimerkiksi asemies Kort Hartvikssonin testamentti vuodelta 1484, jota säilytettiin Finströmin kirkossa, painettiin Åbo Tidningarin numerossa 33 vuonna 1784. Porthan kuoli vasta vuonna 1804 ja hänellä oli myös suuri vaikutus seuraavan sukupolven historioitsijoihin. Svenskt Diplomatarium alkoi ilmestyä 1820-luvulla. Ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1829 ja sisälsi asiakirjoja vuodesta 817 vuoteen 1285. Svenskt Diplomatarium merkitsi paljon myös Suomessa ja erityisesti Adolf Ivar Arwidsson ja Edvard Grönblad saivat tästä kehityksestä vaikutteita. Edvard Grönblad opiskeli historiaa Uppsalassa ja väitteli siellä vuonna 1839. Hän vietti kesiään Tukholmassa ja oli läheinen tuttava mm. Bror Emil Hildebrandin kanssa,

joka oli diplomataarin toimittaja. Adolf Ivar Arwidsson oli henkilökohtaisesti aktiivinen diplomataariprojektissa. Hän oli myötävaikuttanut artikkelein isänmaallisia aiheita käsittelevässä Suomi-aikakauslehdessä, jota Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäsenet alkoivat julkaista vuonna 1841. Hän teki työtä myös Suomen omaa diplomataaria varten ja jäljensi dokumentteja Tukholmassa. Suuret taloudelliset vaikeudet johtivat siihen, että lähdejulkaisu vei odotettua pidemmän ajan. Ensimmäinen osa sarjasta Handlingar till upplysning af Finlands häfder ilmestyi vuonna 1846 ja viimeinen vuonna 1858.

Adolf Ivar Arwidsson loi itselleen uran Ruotsissa, mutta Edvard Grönblad palasi Suomeen ja sai viran Helsingin yliopiston kirjastosta. Hän piti asiakirjojen julkaisemista isänmaallisena tekona. Oli myös tärkeää valistaa arkistossa saatavilla olevista, keskeisistä ja tärkeistä dokumenteista. Siksi hän kääntyi terävästi yksityisiä käsikirjoitusten keräilijöitä vastaan, jotka arkistovarkauksilla estivät historiantutkimusta. Hän ilmiantoivat myös arkistovarkaaksi Carl-Axel Gottlundin ja asettui voimakkaasti häntä vastaan sanomalehtiväittelyissä.

Grönbladin menetelmä julkaista lähteitä erosi ajan tavasta. Hän pyrki asettamaan dokumentin historialliseen yhteyteensä ja selittämään sitä noottien ja kommentaarien avulla. Hänen Nuijasotaa koskevista lähdejulkaisuistaan tuli siksi erikoinen historiantutkimuksen muoto. Hän otti lähtökohdakseen oman kokonaiskäsitöksensä, joka oli syntynyt monivuotisesta aiheen opiskelusta ja tutkimuksesta. Asiakirjoja, jotka Grönblad oli ottanut mukaan ja järjestänyt tiettyjen temaattisten rakenteiden mukaan, kommentoidaan huolellisesti, ja ne antavat seikkaperäisyydellään lukijalle edellytykset luoda itse kokonaissynteesi Grönbladin kysymyksenasetteluista lähtien.

Grönblad kiinnostui yhä enemmän keskiajan tutkimuksesta ja sai valmiiksi teoksen Nya bidrag till belysande af Finlands medeltid vuonna 1852. Tutkimuksessa hän pohti, oliko Suomella historiaa ennen vuotta 1809. Hän laajensi arkistotutkimuksensa myös Tanskaan ja vieraili useita kertoja Kööpenhaminassa vuosina 1854-57. Tarkoitus oli tälläkin kertaa saada aikaan asiakirjajulkaisu. Se ei kuitenkaan olisi luoteeltaan temaattinen, kuten Nuijasotatyöt, vaan tällä kertaa Grönblad halusi käyttää pohjana diplomataarimallia.

Grönbladin tarkoitus oli julkaista diplomataari neljässä osassa, mutta hänen täytyi luopua suunnitelmistaan, koska löysi koko ajan aiemmin tuntemattomia asiakirjoja. Lähdejulkaisussa Grönblad järjesti asiakirjat kronologisesti, numeroi ne ja laati kommentit. Asiakirjan alkuperä sekä mahdolliset aiemmat julkaisut mainittiin. Päivämäärä ja paikkailmaukset on nostettu eräänlaiseksi otsikoksi jokaisen asiakirjan kohdalla. Laajat kommentit saivat aikaan sen, että Nya källor till Finlands medeltidshistoria-teoksesta tuli eräs Suomen keskiajanhistorian muoto, jossa yksittäiset asiakirjat olivat keskeisessä asemassa, kun taas kommenteissa luotiin yhteydet ja linjanvedot. Valitettavasti Grönblad ei ollut koskaan tarkentanut, kuinka hän rajasi käsitteen "Suomen keskiajan asiakirja", mutta valikoima teoksessa Nya källor till Finlands medeltidshistoria osoittaa, että hänellä oli huomattavasti laajempi näkemys kuin Reinhold Hausenilla. Hausen nimittäin päätti jättää pois joitakin niistä asiakirjoista, joita Grönblad oli julkaissut. Todennäköisesti Hausen piti niitä kokonaisuuteen nähden suhteellisen asiaankuulumattomina. Aikalaiset pitivät Grönbladin lähdejulkaisuja hyvin merkittävinä. Varsinkin lukuisat vuosia 1503-1523 koskevat asiakirjat muodostivat aikakauden yhtenäisen historian. Nya källor till Finlands medeltidshistoria oli yhden miehen työ, ja Grönbladilla oli ollut aikaa tutkia perinpohjaisesti jokainen yksittäinen dokumentti. Finlands medeltidsurkunderiin verrattuna oli dokumentteja oli kuitenkin suhteellisen vähän, ja nämä lähdejulkaisut ovat sen vuoksi luonteeltaan erilaiset. Hausenille Grönbladin työtapana olisi yksinkertaisesti ollut mahdoton. Kuitenkin Grönbladin keskiajan asiakirjat ovat edelleen paras julkaisu omassa lajissaan.

1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa Hausen dominoi asiakirjajulkaisemista. Hän ei kuitenkaan ollut ainoa historioitsija, joka työskenteli keskiaikaisen lähdemateriaalin parissa. Matthias Akiander oli jo 1800-luvun puolivälissä erikoistunut slaavilaisiin ja venäläisiin lähteisiin.. J. V. Ronimus suomensi ja julkaisi ongelmalliset ja keskustelua herättäneet veroluettelot vuonna 1906. Ad. Neovius julkaisi vuonna 1916 Akter och undersökningar rörande Finlands historia intill år 1401.

Koska Finlands medeltidsurkunder oli laaja ja suuri työ, oli jo alussa selvää, että se oli myös virheiden ja puuteiden vaivaama. Tästä syystä syntyi nopeasti perinne oikaista ja korjata ongelmia. Samalla löydettiin tutkimukselle aikaisemmin tuntemattomia asiakirjoja. Lähinnä Eric Anthoni ja Jan Liedgren ovat vuosien saatossa julkaisseet sekä korjauksia että yksittäisiä asiakirjoja aikakauskirjassa Historisk Tidskrift för Finland.

Julkaisemattomat ja puutteellisesti julkaistut lähteet

Finlands medeltidsurkunder vastaa 1930-luvun lähdetilannetta. On itsestään selvää, että asiakirjatarjonta, joka tuolloin oli saatavilla, ei ole nykyään sama. Monet alkuperäisasiakirjat tuhoutuivat toisen maailmansodan aikana, ja ne tunnetaan nykyään vain jäljennöksinä. Toisaalta luettelointityö on eri arkistoissa viety nyt paljon pidemmälle kuin 1930-luvulla, ja ennestään tuntemattomia asiakirjoja on tällä tavoin saatu käyttöön.

Siitä huolimatta, että useimmat Suomen keskiaikaa koskevista dokumenteista on julkaistu, on edelleen olemassa eri arkistokokonaisuuksiin kuuluvia painamattomia asiakirjoja. Esimerkiksi mittava lähdetutkimus Vatikaanin arkistoissa on johtanut siihen, että keskiajan tutkijat ovat voineet esittää aikaisemmin tuntemattomia asiakirjoja.

Myös Ruotsin valtionarkistossa on arkistoja, joita suomalaiset tutkijat eivät ole käyttäneet etsiessään tähän asti hyödyntämättömiä keskiajan asiakirjoja. Vastuu arkistomateriaalin saattamisesta tutkimuskäyttöön kuuluu tietysti sille laitokselle, jossa arkistomateriaali sijaitsee. Koska tutkijat ainoastaan poikkeustapauksissa voivat saada luvan tutkia luetteloimatonta materiaalia, on tutkimus riippuvainen siitä, että arkistolaitoksilla on mahdollisuudet harjoittaa nykyaikaista luettelointityötä myös vanhoissa historiallisissa arkistoissa.

Vaikka ulkomaisissa arkistoissa on yksittäisiä julkaisemattomia Suomen keskiaikaa koskevia asiakirjoja, niitä on todennäköisesti vähän verrattuna siihen materiaaliin, joka on Kansallisarkistossa Helsingissä. Keskiaikaiset tuomiot ja tuomiokirjaotteet muodostavat sen lähdeyhmän, joka on ehkä kaikkein ylimalkkaisimmin julkaistu sarjassa Finlands medeltidsurkunder. Silloisen Valtionarkiston amanuenssit C. von Bonsdorff ja G. Granfelt tutkivat laajan suomalaisen tuomiokirjamateriaalin. Valitettavasti ei selviä, mitkä renovoiduista tuomiokirjoista ovat olleet tarkasteltavina, vaan vaikuttaa siltä, kuin yksittäiset tuomiot olisi otettu mukaan pikemminkin sattumanvaraisesti. On mahdollista, että amanuenssit kävivät läpi vain ne tuomiokirjeet, jotka kuuluivat Topographica-kokoelmaan. Käyttäen näitä lähtökohtana tutkittiin myöhemmin joitakin kihlakunnanoikeuksien renovoiduista tuomiokirjoista.

Myöhemmät tutkimukset osoittavat, että kihlakunnanoikeuden tuomiokirjoissa on useita keskiaikaisia tuomiota. Keskiajan tutkija Kauko Pirinen on tehnyt yksityiskohtaisen selvityksen Suomen keskiaikaisista arkistoista, ja tämän tutkimuksen yhteydessä hän tarkasteli järjestelmällisesti tiettyjä tuomiokirjoja. Pirisen artikkeliin sisältyy taulukko, jossa on viittaukset keskiaikaiseen materiaaliin niissä tuomiokirjoissa, jotka hän on tarkastanut. Myös kadonneeseen Erik Axelssonin tuomiokirjaan sisältyneet tuomiot on selvitetty käyttäen kihlakunnanoikeuksien tuomiokirjamateriaalia lähtökohtana. Koska yksittäiset keskiaikaiset tuomiot ovat usein säilyneet monina eri variantteina, olisi niiden julkaiseminen melkein mahdotonta sen diplomataarikonseptin mukaan, jota on käytetty Finlands medeltidsurkunder lähdejulkaisussa.

Suomen keskiajan lähteiden julkaisemistraditio jatkuu. Aivan kuten aikaisemmin se on osa keskiajan tutkimusta. Samalla kun etsitään "uusia" lähteitä, on merkittävää tutkia uudestaan jo aikaisemmin julkaistuja asiakirjoja. Julkaisupolitiikkaan voi soveltaa useita eri näkökulmia. Alkuperäisasiakirjan julkaiseminen Vatikaanin arkistoista asettaa toisia vaatimuksia kuin keskiaikaisen tuomiokirjeen myöhemmän vidimaation julkaiseminen. Molemmat vievät kuitenkin tutkimusta eteenpäin ja merkitsevät arvokasta täydennystä lähdetilanteeseen. Finlands medeltidsurkunderin julkaiseminen tietokantamuodossa suo omalta osaltaan uusia ja tarkempia hakumahdollisuuksia. Tästä syystä projektin toiveena on, että tietokannasta tulee keskiajan tutkimukselle käyttökelpoinen apuväline.

Kirjallisuus:

Akiander, Matth.: Utdrag ur ryska annaler. (859-1710). Suomi 1848 s. 1-284, 319. Suomi 1849.

Codices medii aevi Finlandiae. Photographice ed. Societas Finlandiae Historica. 1-2. Tampere 1952. 1: Registrum Ecclesiae Aboensis (Musta kirja-Svartboken). Ed. Jalmari Jaakkola. 2: Codex Särkilahti (Codex Aboensis Skokloster). Ed. Jalmari Jaakkola.

Grönblad, Edvard: Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet av 16de och början av 17de århundradet. Första Flocken. Häfte I-III. Handlingar rörande klubbekriget. Helsingfors 1843, 1846. Passim.

Grönblad, Edvard (Ed.): Nya källor till Finlands medeltidshistoria I. 1335-1524. Köpenhamn 1857. Passim.

Hausen, Reinhold: Anteckningar gjorda under en antiqvarisk forskningsresa sommaren 1870 i vestra Nyland. Helsingfors 1872.

Hausen, Reinhold: Kuustö slott. Helsingfors 1881. [Diss.]

Hausen, Reinhold: Bidrag till Finlands historia I. Innehåller bl.a. Dombok för Sydöstra Tavastland 1443-1502, Dombok för Sydvestra Tavastland 1506-1510, jämte fragment af en dombok af 1464 samt en skatteräkenskap, begge för delar af Egentliga Finland; Johan Bures utdrag ur konung Erik XIII:s af Pommern numera förkomna skattebok för år 1413; Birger trolles skatteräkenskap för Åbo slott 1463-64; Kyrkoräkenskap för Kalliala (Tyrvis) socken i Satakunta 1469-1524. Helsingfors 1881.

Hausen, Reinhold: "Urkundssamling i Östersjöprovinserna." Finsk Tidskrift 1882/12, s. 128. [Rec.]

Hausen, Reinhold: Anteckningar gjorda under en antiqvarisk forskningsresa sommaren 1876 i östra Nyland. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 44. Helsingfors 1887. Innehåller också tillägg och rättelser till författarens reseanteckningar från västra Nyland amt Egentliga Finland och Åland.

Hausen, Reinhold: Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok med tillägg ur Skoklosters codex Aboensis. Helsingfors 1890.

Hausen, Reinhold: Finlands medeltidssigill. Les sceaux Finlandais du moyen âge. I afbild utg. af Finlands Statsarkiv. Édités en reproduction par les Archives d'État de Finland. Helsingfors 1900.

Hausen, Reinhold: Finlands medeltidsurkunder I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII. Helsingfors 1910, 1915, 1921, 1924, 1928, 1930, 1933, 1935.

Huldén, Lena: Edvard Grönblad som urkundsutgivare. Musarum minister. Studia in honorem Kari Tarkiainen 14.6.1998. Helsingfors 1998.

Huldén, Lena: "Reinhold Hausen och källutgåvorna." Reinhold Hausen (1850-1942) - Kansallisen arkiston rakentaja. Toim. Elisa Orrman. Helsinki 2000.

Jørgensen, Arne: Finlands medeltidsurkunder. Historisk Tidskrift för Finland 1925 [Rec.]

Klockars, Birgit: Åbo domkyrkas svartbok och Finlands medeltidsurkunder. Några synpunkter och rättelser. Historisk Tidskrift för Finland 1957/3-4.

Larsson, Inger: Svenska medeltidsbrev. Framväxten av ett offentligt skriftspråk. Stockholm 2003.

Lilius, Henrik: "Reinhold Hausen antikvaarisena tutkijana." Reinhold Hausen (1850-1942) - Kansallisen arkiston rakentaja. Toim. Elisa Orrman. Helsinki 2000.

Lindroth, Sten: Svensk lärdomshistoria. Gustavianska tiden. Utg. av Gunnar Eriksson. Stockholm 1997.

Mustelin, Olof: Studier i finländsk historieforskning 1809-1865. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 361. Helsingfors 1957.

Neovius, Ad: Akter och undersökningar rörande Finlands historia intill år 1401. Historiallinen Arkisto 23 1:3. Helsinki 1916.

Orrman, Eljas: Keskiajan asiakirjat. Suomen historian asiakirjalähteet. Toim. Elijas Orrman, Elisa Pispala. Helsinki 1994.

Orrman, Elisa (Ed.): Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok - The Black Book of Abo Cathedral. Facsimile version of the 1890 edition with a new introduction and translations of the original preface and the register of documents with brief introductions. Helsinki 1996.

Pirinen, Kauko: Suomen keskiaikaiset arkistot. Historiallinen Arkisto 52. Helsinki 1947.

Ronimus, J.V.: Novgorodin vatjalaisen viidenneksen henki- ja verokirja v. 1500. Todistuskappaleita Suomen historiaan. Julk. Suomen Historiallinen Seura. III. Asiakirjoja, jotka valaisevat Suomen kameralisia oloja VI. Joensuu 1906.

Schybergson, M.G, Finsk Tidskrift 1890/29, s. 464-465. [Rec.] Grotenfelt, Kustavi, Valvoja 1891, s. 42-45. [Rec.]

Suomenmaa I-IX.2 Maantieteellis-taloudellinen ja historiallinen tietokirja. Toim. J.E. Rosberg, Kustavi Grotenfelt, J.G. Granö, Kaarlo Hildén. 1919-1931.

Tarkiainen, Kari: "Vem var Reinhold Hausen?". Reinhold Hausen (1850-1942) - Kansallisen arkiston rakentaja. Toim. Elisa Orrman. Helsinki 2000.

Törnblom, Lena: Erik Axelssons domar och dombok - en förkommen domboks proveniens och innehåll. Opublicerat proveniensarbete för högre arkivexamen. Riksarkivet, Helsingfors 1990.